

Ткаченко Д.А. (Київ, Україна)

Переклади В. Симоненка зі словацької, чеської, російської:
історико-текстологічний коментар

Перекладацький доробок Василя Симоненка невеликий, проте навіть сам добір творів наприкінці його короткого життя виявився символічним, що употужнює творче кредо митця. У статті розглянуто віршовані переклади зі словацької, чеської та російської мов, проведено їх паспортизацію, здійснено історико-текстологічний коментар, продемонстровано стилістичні пошуки перекладача.

Ключові слова: художній переклад, оригінал, текстологічний коментар, стилістичні варіанти.

Переводческое наследие Василя Симоненко небольшое, но даже сам подбор произведений в конце его короткой жизни оказался символическим, что укрепляет творческое кредо художника. В статье рассмотрены стихотворные переводы со словацкого, чешского и русского языков, проведена их паспортизация, осуществлен историко-текстологический комментарий, продемонстрированы стилистические искания переводчика.

Ключевые слова: художественный перевод, оригинал, текстологический комментарий, стилистические варианты.

Vasyl Symonenko's work as a translator is not large but even his works' choice was symbolic at the end of his short life what makes artist's creative credo powerful. The article deals with the poetic translations from Slavonic, Czech and Russian languages, their system of passport and the historian-textual comments are done, and the translator's stylistic search is demonstrated.

Key words: literary translation, original, textual comment, stylistic variants.

Одним з улюблених поетів Симоненка-студента був Олександр Блок. Художні свідчення впливу магії Блока й на оригінальну творчість Симоненка — вірші «Наречений» і *Наречена*. Заголовок першої — в лапках, що підкреслює блоківську містичність наклеюваної «нареченої» (певною мірою синонім смерті), а є й пряме наврочення її в день свого 20-ліття: «...Що в тридцять смерті в очі подивлюсь».

У листі до Г. Кочура від 4.06.1963 вже 28-літній поет зізнається: «...якщо не зважати на кілька дилетантських препаратів над Блоком і деякими білорусами, то можна сказати, що я в цій справі іще навіть не допризовник» [3, 609]. Перекладання з чеської та словацької (а до цієї роботи його залучив саме Г.Кочур) певною мірою активізувало прагнення перейти від «препаратів» до професійної роботи, що й зафіксував рукопис, який зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Фонд 152. —

№ 11. — С. 2–11, автограф олівцем*). Цілком завершено лише чотири переклади з восьми (а ще кілька розпочато одним-двома рядками: «*Ніч, вулиця, ліхтар, аптека*»; «*Май жорсткий з білими ночами*»; «*Стежками тайними, нічними / При світлі траурнім зорі*»; «*Не сплять, не знають, не торгують...*»). В останньому листі до Г. Кочура від 17. 11. 1963 В. Симоненко пише, що він уже «1,5 місяця в лікарні, підправляється здоров'я дуже туго» [3, 612]. До відходу в інший світ лишалося менш як місяць.

Тоді ж таки він працював і над перекладами з чеської та словацької мов, про що свідчить листи до Г. Кочура (вони продатовані автором і можуть бути непрямим джерелом орієнтовного датування перекладів), а також публікації у відповідних антологіях, виданих 1964 р. за редакцією Г. Кочура, М. Рильського, Л. Первомайського [5; 6]. Ще одним джерелом тексту перекладів з чеської та орієнтовного датування є прижиттєва першопублікація в газеті «Черкаська правда» (1963. — 11 вересня), де вміщено Симоненкову передмову «*Три чеські поети*» та вірші «*Іконоборська пісня*» І. Гаусмана, «*Не ждую нічого од реформ...*» Ф. Гелднера, «*Спритний поет*» Й. Кайнара.

Перекладачеві не вдалося кінцівка «*Іконоборської пісні*». У листі до Г. Кочура від 26. VII. [19]63 він напівжартома пропонує «колгоспний» варіант у дусі власної заземленої естетики: «*Віршарам за ці пісні / Слід писати трудодні*». І додає: «*Відразу б графомани пішли в композитори, хоч, правда, і там їх вистачає*» [3, 611]. А 2. VIII. [19]63 повідомляє: «*Ваші зауваження до перекладу "Іконоборської пісні" сприйняв і врахував. Останню строфу переробив зовсім, щоб більше наблизити зміст до оригіналу*» [3, 611]. І подає ще два варіанти закінчення. Перший: «*Щоб спинить оцю лавину, / треба день восьмигодинний — там хоти чи не хоти! — / і в поезію вести*». Другий: «*Словом, лос од того читива / врятувать одним можливо: / внормувать робочий день / для поетів-теревень*». Попри штучнувате *хоти чи не хоти*, з двох останніх варіантів Г. Кочур обрав перший [3, 496].

Слід виправити помилки у чотирикнижковій «Спадщині» В. Симоненка [4; Т. 1. — Кн. 2 — С. 205, 207]: не *І. Гайсман*, а *І. Гаусман*; *Л. Фелдек* не чеський, а словацький поет.

У написанні прізвиськ в українській транскрипції варто зберігати пропозиції Г. Кочура. Чеське *Gellner* у публікації в «Черкаській правді» ще

* За спогадом І. Драча на вечорі у Національній філармонії України, присвяченому 75-річчю від народження В. Симоненка, в останньому Василевому листі з лікарні, що не зберігся (певне, був вилучений в І. Світличного, якому його передав І. Драч), поряд із нечасто вживаним словом запам'яталось таке: Василь міг уже писати лише *догоричерева, олівцем*.

Василь Пахаренко: «Мати Василя Ганна Федорівна переповіла була мені якось під великим секретом випадково почуту розмову в лікарні. Дві медсестри говорили, що Симоненкові дають такі препарати, від яких він давно мав би вже вмерти, а він досі тягне, такий живучий» [2, 42].

подано з двома *л*; є й інше написання в сучасних довідниках — *Франтішек Гелльнер*. Упорядники антології слушно вдалися до стягнення (палаталізоване *л* в українській полтавській вимові наближене до чеської та словацької, що не потребує додаткового знака пом'якшення), а фонетичним відповідником чеського *i* теж слушно вжито українське *и*. У листі до Г. Кочура від 2. VII. [19]63 В. Симоненко ще називає іншого поета *Кайнером* — за німецькою транслітерацією. В антології подано вже фонетичне написання — *Кайнар*. У листі від 4. VI. [19]63 прізвище *Фельдек* ще з м'яким знаком [3, 609], в антології — без нього, з фонетичних міркувань.

Переклади з О. Блока вперше опублікувала Мирослава Гнатюк [1]. Після звірки їх із рукописними автографами та передруком у «Спадщині», очевидно, здійсненим не за рукописом, а за публікацією Мирослави Гнатюк, ми виявили ще чималу кількість помилок саме у «Спадщині» ([4; Т. 1. — Кн. 2 — С. 209–217]. Завдання текстологів полягає, зокрема, і в тому, аби такі помилки виправляти. Далі подаємо такі виправлення.

Сучасна комп'ютерна техніка дає змогу відтворити і закреслення та варіанти, тому не виділяємо їх курсивом, як було у першопублікації, а унаочнюємо візуально. Нумерація рядків (за виданням [3]) — наша.

«*Солов'їний сад*» в оригіналі складається з 7 частин, загальна кількість строф — 37. Симоненко встиг перекласти лише частину 1 та перший катрен частини 2 — усього 7 строф. Переклад слід віднести до незавершених, тоді як у «Спадщині» його подано як завершений.

Фрагмент, уміщений під заголовком «*О, я безтямно хочу жити...*», насправді є двома розрізненими строфами перекладів з двох окремих віршів (однойменного та «*Поети*»).

У перекладі «*Все на землі умре — і молодість, і мати...*» загнане в дужки у другому рядку слово (Кохана) не виділено курсивом, як у трьох інших перекладах (теж не скрізь).

В автографі перекладу — не *Кохана*, а *Коханка*, яке перекладач надписав над словом *Дружина*, проте, провагавшись, пішов за оригіналом (*Жена изменит и покинет друг*): викреслив *Коханка* і поновив рисками знизу: *Дружина*.

У цьому ж вірші не відтворено шрифтового увиразнення в останній строфі, якого, слідом за оригіналом, дотримується перекладач, оскільки словом *тут* і *звідтіля* надано важливого значення (поцейбічний і потойбічний світи).

«*Не для того себе величав паладином...*».

Авторська правка (закреслений курсив):

2 *Не для того же і ти посміхався мені*

(повторено помилку першопублікації: *посміхувался*)

5 рядок (перший рядок 2-ї строфи, а не 5-й першої, як подано у «Спадщині»): Може, щастя і справді швидке та *невірно* минуче?

6 *Може, справді я вже постарів і ослаб?*

8 *І жаріє* Є вогонь для майбутніх пожеж!

«*Все спочатку за жарти сприймала...*».

Авторська правка:

1 *Все за жарти спочатку сприймала,*

2 *А збаснула — давай докорять,*

4 *І тайти сльозу не могла.*

10 *Повернулася* І чекала чогось край стола,

У виносі під перекладом вірша «*В ресторані*» зазначено: «Курсивом подаємо варіанти, які поет пропонував Г. П. Кочуру. Переклад є зразком

роботи поета над словом» [4; Т. 1. — Кн. 2 — С. 212]. Останнє — безперечно, проте виділені курсивом місця (і не тільки в цьому перекладі, а й у трьох інших, завершених) поет закреслив ще в рукописі. Інша річ, що так подала їх Мирослава Гнатюк, демонструючи саме роботу над словом.

Що ж до варіантів, «які поет пропонував Г. П. Кочуру», то тут, напевне, сплутано з варіантами перекладів із чеської та словацької літератур, сліди опрацювання яких зберігає листування.

Варіанти початку: перший закреслений, другий — ні, але й не продовжений:

1 ~~Не забуду ніколи (нащо чи у мрії~~

2 ~~Був той вечір). Пожежа зорі~~

1 Був той вечір чи ні — все одно не забуду:

2 Біде небо спалила пожежа зорі.

Наступні авторські правки:

4 ~~Настився~~ Він примаривсь: пожежа зорі

8 Золотого, ~~як~~ мов небо, аї.

9 ~~Ти на мене поглянула гордо й зухвало,~~

10 ~~Ми зустрілись очима~~

9 ~~Гордош поглед зустрі я зухвало,~~

10 ~~Ти, здавалось, очима мене облещи~~

9 Гордовитий твій погляд зустрів я зухвало,

10 І вклонивсь, щоб не чуть, як очима печеш,

15 ~~Та зі мною була (тире) і зневага вся юна,~~

16 ~~І ледь помітне тремтіння руки.~~

15 Та була ти зі мною презирством всім юнім

16 Ледь помітним тремтінням руки.

19 І зітхнули душі, ~~заохотили~~ спалахнули зіниці,

22 ~~І кричали: «Дош!» без розмов...»~~

23 А намісто бряжчало, циганка ~~(прзб.)~~ вищала

24 І ~~вищала~~ кричала зорі про любов

Останній рядок слід читати саме так: *І кричала зорі про любов*, себто, циганка кричала зірці, а не *І кричали зорі про любов*, як це подано у «Спадщині».

Переклад «Солов'їного саду» не закінчено.

Варіанти початку з авторськими закресленнями та рамкою:

1 ~~В час відпливу я ламаю скелі~~

1 Я ламаю скелі в час відпливу

2 На замуленім вологім дні [збоку: вогкому]

2 На вологім замуленім дні

*Я ламаю замулені скелі
В час відпливу на вогкому дні*

Із варіанту в рамці далі залишено тільки перший рядок.

Наступна авторська правка:

5 ~~Донесем до сталної дороги,~~

6 ~~Єсладемо~~

9 І осел починає ~~горлати~~ трубити,

11 А над шляхом ~~напруже~~ викохує віти

15 ~~Висядают на вулиці~~ Простягають нам китиці рожі,

16 ~~І доноситься спів солов'я~~ Солов'їний доноситься спів.

17 ~~Крик осла мого, знай, роздасться~~

18 ~~Щод~~

17 Крик осла-трубача роздасться

18 Кожен раз біля ~~нижн~~ сонних воріт <...>.

«Про подвиги, про доблесті, про славу...». Перекладено лише першу строфу вірша «О подвигах, о доблестях, о славе...» (в оригіналі їх 6). Проте саме ця строфа найвизрашніше конденсує художню ідею твору.

«Нехай би, мов пес, під парканом я здох...». Це 9-та, остання й

найбільш актуальна для перекладача строфа вірша «*Поети*», що афористично схоплює провідну художню ідею.

«*О, я безтямно хочу жити...*». Перекладено лише першу з трьох строф вірша «*О, я хочу безумно жити ...*». Вона суголосна і тодішньому психологічному станові перекладача.

Для більшої наочності та можливості використання на семінарських заняттях із компаративістики й перекладознавства подаємо тексти оригіналів О. Блока і правлених перекладачем власних українських версій.

<p>* * *</p> <p>Не затем величал я себя паладином, Не затем ведь и ты приходила ко мне, Чтобы только рыдать над потухшим камином, Чтобы только плясать при умершем огне!</p> <p>Или счастье вправду неверно и быстро, Или вправду я слаб уже, болен и стар? Нет! В золе еще бродят последние искры, Есть огонь, чтобы вспыхнул пожар!</p>	<p>* * *</p> <p>Не для того себе величал паладином, — Ты зустрілася теж не для того <i>Не для того ж і ти поємихав</i> мені, Щоби тільки ридать над потухлим камином, Щоб лише танцювати при мертвм огні!</p> <p>Може, шастя і справді швидке <i>і невтрне</i> та минуче? <i>справді я вже постарів і ослаб?</i> Може, я вже ослаб і зістарився теж? Ні, ще <i>вїтяться</i> бродять у попелі іскри жагучі, <i>І жевріє</i> С вогонь для майбутніх пожеж!</p>
<p>* * *</p> <p>Все на земле умрет — и мать, и младость, Жена изменит, и покинет друг, Но ты учишь вкушать иную сладость, Глядясь в холодный и полярный круг.</p> <p>Бери свой челн, плыви на дальний полюс В степях из льда — и тихо забывай, Как там любили, гибли и боролись... И забывай страстей бывалый край.</p> <p>И к вздрагиваньям медленного хлада Усталую ты душу приучи, Чтоб было здесь ей ничего не надо, Когда <i>оттуда</i> ринутся лучи.</p>	<p>* * *</p> <p>Все на землі умре — і молодість, і мати, <i>Дружина коханка</i> зрадить, і залишить друг. Ти вчиш інший солод смакувати, Зорить в холодний і полярний круг.</p> <p>Бери свій човен, на далекий полюс Пливи крізь лід — і тихо забувай, Як там любили, гинули, боролись... І пристрастей забудь відомий край.</p> <p>І холоду докучливого жала Хай втомлена душа благословля, Щоб <i>тут</i> нічого вже не побажала, Коли проміння рине <i>звідтіля</i>.</p>
<p>* * *</p> <p>Превратила все в шутку сначала, Поняла — принялась укорять, Головою красной качала, Стала слезы платком вытирать.</p> <p>И, зубами дразня, хохотала, Неожиданно все позабыв. Вдруг припомнила все — зарыдала, Десять шпилек на стол уронив.</p> <p>Подурнела, пошла, обернулась, Воротилась, чего-то ждала, Проклинала, спиной повернулась, И, должно быть, навеки ушла...</p> <p>Что ж, пора приниматься за дело, За старинное дело свое. Неужели и жизнь отшумела, Отшумела, как платье твое?</p>	<p>* * *</p> <p><i>Все за жарти спочатку сприймала,</i> <i>А збагнула — давай докорять,</i> Все спочатку за жарти сприймала, Докоряла, коли осягла, Головою красиво хитала <i>І тайти слівозу не могла.</i> І слівозам своїм волю дала.</p> <p>І забувши про все, реготала, <i>Драгувала зубами</i> мене, А згадала — і знов заридала, Розпустивши волосся сумне.</p> <p>Помарніла, пішла, повернулася <i>Довернулася</i> І чекала чогось край стола, Проклинала, востанне здригнулася І, напевне, навки пішла...</p> <p>Що ж, пора знову братись за діло, Давне, звичне діло своє. Та неуже і життя відшуміло, Відшуміло, як плаття твоє?</p>

<p>В РЕСТОРАНЕ</p> <p>Нікогда не забуду (он был, или не был, Этот вечер): пожаром зари Сожжено и раздвинуто бледное небо, И на желтой заре — фонари.</p> <p>Я сидел у окна в переполненном зале. Где-то пели смычки о любви. Я послал тебе черную розу в бокале Золотого, как небо, ай.</p> <p>Ты взглянула. Я встретил смущенно и дерзко Взор надменный и отдал поклон. Обратясь к кавалеру, намеренно резко Ты сказала: "И этот влюблен".</p> <p>И сейчас же в ответ что-то грянули струны, Иступленно запели смычки... Но была ты со мной всем презрением юным, Чуть заметным дрожаньем руки...</p> <p>Ты рванулась движеньем испуганной птицы, Ты прошла, словно сон мой, легка... И вздохнули души, задремали ресницы, Зашептались тревожно шелка.</p> <p>Но из глуби зеркал ты мне взоры бросала И, бросая, кричала: "Лови!.." А монисто брэнчало, цыганка плясала И визжала заре о любви.</p>	<p>В РЕСТОРАНИ</p> <p><i>Не забуду ніколи (наяву чи у мрії Був той вечір): Пожежа зорі Був той вечір чи ні — все одно не забуду; Бліде небо спалила пожежа зорі Був той вечір чи тільки для тебе Наєннєвя Він примаривсь: пожежа зорі Спопелила й розсунула вицвіле небо, І на жовтій зорі — ліхтарі.</i></p> <p>Я сидів під вікном у наповненім залі, І впивалися скрипки у нерви мої, — Я послав тобі чорну троянду в бокалі Золотого, як небо, ай.</p> <p><i>Ти на мене поглянула гордо й зухвало, Ми зустрілись очима Гордий погляд зустрів я зухвало, Ти, здавалось, очима мене обпечеш Гордовитий твій погляд зустрів я зухвало, І вклонивсь, щоб не чуть, як очима печеш, Кавалерові раптом навмисне недбало Ти сказала: «Закоханий теж...»</i></p> <p>І відразу ж у відповідь гримнули струни, Заспівали безтямно смычки... <i>Та зі мною була [тире] і зневага вся юна, І ледь помітне тремтіння руки.</i> Та була ти зі мною презирством всім юним Ледь помітним тремтінням руки.</p> <p>Тя рвонулась, немовби сполохана птиця, Тя прийшла, ніби сон мій легкий... І зітхнули духи, ~~завоєнні~~ спалахнули зіниці, Зашептались тривожно шовки.</p> <p>Та з дзеркал твої очі до мене гукали, ~~І кричали: «Лови!» без розмов...»...~~ Закликали й зникали, і кликали знов... А намисто бряжчало, циганка [нрзб.] вищала І ~~вищала~~ кричала зорі про любов.</p> <p>6.IX.[19]63</p>
---	---

ФРАГМЕНТИ ПЕРЕКЛАДІВ

<p>СОЛОВЬИНЫЙ САД</p>	<p>СОЛОВ'ІНИЙ САД</p> <p><i>В час відпливу я ламаю скелі Я ламаю скелі в час відпливу На замуленім вологім дні [збоку: вогкому] Я ламаю скелі в час відпливу На вологім замуленім дні</i></p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: fit-content; margin: 0 auto;"> <p><i>Я ламаю замулені скелі В час відпливу на вогкому дні</i></p> </div>
------------------------------	---

<p>1 Я ломаю слоистые скалы В час отлива на илистом дне, И таскает осёл мой усталый Их куски на мохнатой спине.</p> <p>Донесем до железной дороги, Сложим в кучу, — и к морю опять Нас ведут волосатые ноги, И осёл начинает кричать.</p> <p>И кричит, и трубит он, — отрадно, Что идет належке хоть назад. А у самой дороги — прохладный И тенистый раскинулся сад.</p> <p>По ограде высокой и длинной Лишних роз к нам свисают цветы. Не смолкает напев соловьиный, Что-то шепчут ручьи и листы.</p> <p>Крик осла моего раздаётся Каждый раз у садовых ворот, А в саду кто-то тихо смеётся, И потом — отойдет и поет.</p> <p>И, вникая в напев беспокойный, Я гляжу, понукая осла, Как на берег скалистый и знойный Опускается синяя мгла.</p> <p>2 Знойный день догорает бесследно, Сумрак ночи ползет сквозь кусты; И осёл удивляется, бедный: "Что, хозяин, раздумался ты?"</p> <p><...></p>	<p>1 Я ламаю замулені скелі, Коли хвилі заграють відбій, І ~~бандурить~~ осел невеселий Їх уламки на спині своїй.</p> <p><i>Донесем до сталіної дороги, Складемо</i> До чавунно-німої дороги Донесем, звалим в купу — і в путь! Волохаті натовлені ноги Нас до моря покірно несуть.</p> <p>І осел починає ~~гортати~~-трубити, Що йому легко йти хоч назад, А над шляхом ~~напружує~~ викохус віти Проходолний і тінвий сад.</p> <p>З-за міцної, стрімкої горожі Під шептання дерев і струмків <i>Вислідують на сулиці</i> Простягають нам китиці рожі, <i>І доноситься спів солов'я</i> Солов'їний доноситься спів.</p> <p>Крик осла мого, знай, роздається Нд-в Крик осла-трубача роздається Кожен раз біля ~~тихих~~ сонних воріт, А за ними — хтось ~~тихо~~ сміється І манливо співає в одвіт.</p> <p>І вникаючи в пісню і шерех, Поганяючи хмуρο осла, Я дивлюсь, як на спалений берег Опускається синя імла.</p> <p>2 День палочий згорає безслідно, Сутінь ночі повзе між кущів, І осел мій дивується бідний: «Чом, господарю, так спохмурнів?»</p> <p><i>[На цьому переклад уривається]</i></p>
<p>* * * О доблестях, о подвигах, о славе Я забывал на горестной земле, Когда твое лицо в простой оправе Перед мной сияло на столе.</p> <p>Но час настал, и ты ушла из дому. Я бросил в ночь заветное кольцо. Ты отдала свою судьбу другому, И я забыл прекрасное лицо.</p> <p><...></p>	<p>* * * Про подвиги, про доблесті, про славу Я забував на змученій землі, Коли твоє лице в простій оправі Мені сияло тихо на столі.</p> <p>Та час настав</p>

МОВОЗНАВСТВО

<p>* * *</p> <p>О, я хочу безумно жить: Всё сущее — увековечить, Безличное — вочеловечить, Несбывшееся — воплотить! Пусть душит жизни сон тяжелый, Пусть задыхаюсь в этом сне, — Быть может, юноша весёлый В грядущем скажет обо мне:</p> <p>Простим угрюмство — разве это Сокрытый двигатель его? Он весь — дитя добра и света, Он весь — свободы торжество!</p> <p>ПОЭТЫ <...></p> <p>Нет, милый читатель, мой критик слепой! По крайности, есть у поэта И косы, и тучки, и век золотой, Тебе ж недоступно все это!..</p> <p>Ты будешь доволен собой и женой, Своей конституцией куцой, А вот у поэта — всемирный запой, И мало ему конституций!</p> <p>Пускай я умру под забором, как пес, Пусть жизнь меня в землю втоптала, — Я верю: то Бог меня снегом занес, То вьюга меня целовала!</p>	<p>* * *</p> <p>О, я безтямно хочу жить: Все сущее — увіковичить, Безлике все — очоловичить, І все нездійснене — здійснить!</p> <p>Ні, милий читальнику</p> <p>Нехай би, мов пес, під парканом я здох, Хай доля у землю втоптала — Я вірю: то снігом заніс мене Бог, То буря мене цілувала!</p>
---	---

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гнатюк М.* Из творчої спадщини Василя Симоненка: переклади українською мовою віршів Олександра Блока і щоденникові записи // Записки наук. т-ва ім. Т.Шевченка. — Т. ССХХІV : Праці філол. секції. — Л., 1992. — С. 383–385; 2. *Пахаренко В. І.* Як він ішов... — Черкаси : Брама Україна, 2004. — 52 с.; 3. *Симоненко В.* Вибр. твори / Упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. — К.: Смолоскип, 2010. — 852 с.; 4. *Симоненко В.* Спадщина : У 2 т., [4 кн.] / Упорядкув., предм., алф. покажч., підбір світлин В. Яременка. — К.: ДП «Видавн. дім “Персонал”», 2008. — Т. 1 : Поезія. — Кн. 1. — 464 с.; Т. 1 : Поезія. — Кн. 2. — 336 с.; Т. 2 : Проза. — Кн. 1. — 464 с.; Т. 2 : Проза. — Кн. 2. — 494 с.; 5. *Словацька поезія : Антологія / За ред. Г. Кочура, Л. Первомайського, М. Рильського.* — К.: Держлітвидав України, 1964.; 6. *Чеська поезія : Антологія / За ред. Г. Кочура та М. Рильського.* — К.: Держлітвидав України, 1964.